

Deliberationes tudományos folyóirat
18. évfolyam 1. szám 2025/1, 15–32. oldal
Kézirat beérkezése: 2025. január 23.
Kézirat befogadása: 2025. október 22.
DOI: 10.54230/Delib.2025.1.15

Deliberationes Scientific Journal
Vol.18; Ed.No. 1/2025, pages: 15–32
Paper submitted: 23rd January 2025
Paper accepted: 22nd October 2025
DOI: 10.54230/Delib.2025.1.15

A SZÖVEGHŰSÉGTŐL AZ ÜZENET HŰSÉGIIG

Benyik György
Gál Ferenc Egyetem, Teológiai Kar

Absztrakt

Biblia szövege nem egyszerre hullott le az égből, sőt az olvasókhoz nem csak a „ki-nyilatkoztatott” szöveg juttatta el a vallási üzenetet, hanem annak átdolgozásai, parafrázisai is. Az alábbi tanulmányban ennek a történelmi folyamatnak legfontosabb állomásait és dokumentumait szeretném vázlatosan bemutatni.

Kulcsszavak: Héber Biblia, Görög Biblia, Septuginta, Vulgata, Bibliai parafrázis

FROM TEXT FIDELITY TO MESSAGE FIDELITY

György Benyik
Faculty of Theology, Gál Ferenc University

Abstract

The text of the Bible did not fall from heaven all at once: the text of the Hebrew Bible and the Greek New Testament is the result of a long process, and is still used today in different versions and many languages - and it is not at all easy to answer, which text should be considered authentic. And the religious message of the Bible was transmitted not only through translations, but also through other genres, such as revisions and paraphrases. In my lecture I would like to give a brief sketch of this long historical language process.

Keywords: Hebrew Bible, Greek Bible, Septuagint, Vulgate, Biblical paraphrase

Isten üzenetei embereken keresztül érkeztek hozzánk, Ábrahám, Izsák, Jákob és az egyiptomi József, de legfőképpen Mózes a személyesen átélt üzenetet adták át szóban. Az ószövetségi vallási élmények azonban sokkal később formálódtak szöveggé. Ebben valószínű Mózes egyiptomi műveltségének van nagy szerepe, de a Tóra Kr. e. 1000 környékén, Salamon uralkodás idején, kezd kialakulni óhéber nyelven. Ezt megelőzően, de még ezután is a szóbeli továbbadás hagyománya előbb klánon belül, majd a törzsek körében, még Dávid és Salamon idejében is folytatódik, a különbö-

ző ünnepeken az írásba foglalt hagyományok mellett, de a szöveg már egész Izrael számára őrzött vallási alapként formálódott. Sőt, a kevesek által ismert szöveg el is vesztetett, legalább is erre utal a *Joziás* (Kr. e. 640-609) féle reform,¹ amely a templom romjai között talált szövegről beszél, amely a Deuteronomista reform elindítója lett, és jelentősen hozzájárult a Tóra szövegének átdolgozásához.

A Kr. e. 597-ben kezdődött babiloni fogság, mely Kr.e. 587-ben a jeruzsálemi templom lerombolásával folytatódott, és Kr. e. 538-ban ért véget, ugyan nemzeti, politikai katasztrófa lett a nép zsidó nép számára, de óriási fejlődés a szövegcentrikus vallássosság szempontjából, mivel a zsidó vallás intézményei megszűntek, a zsinagógában pedig egyetlen szent dolog maradt, a Tóra szövege, amely a vallássosság megőrzését szolgálta. A szóbeli hagyomány és a szöveghagyomány viszonya ekkor változik meg, és ekkortól kezdve egyre jelentősebb lesz a héber szöveg és annak pontos megértése, mint a zsidó vallási identitás alapja.

De ez a periódus egyben a bibliai szöveg gyarapodásának és szétválásának kora is. Egyrészt a *Samaritánus Pentateuchus* szerzői nem fogadják el a szent szövegek próféták írásaival való gyarapodását, s ez a konfliktus *Ezdrás* (Kr.e. 514-421?) és *Nehemiás* (Kr.e. 473-403) idejében nyílt szakítást eredményezett a két zsidó vallási csoport között. Másrészt más Pentateuchus-szöveget használnak a samaritánusok, és mást a zsinagógában, a teljes Biblia szövege pedig a zsinagógában a prófétai könyvekkel gyarapodott. További gond, hogy a jelenlegi autentikus prófétai szövegek kapcsolata a névadó prófétával ritkán közvetlen, mert a próféta nevéhez kapcsolódó iskola tovább írja a könyveket. Jellemző példa erre *Izajás* és *Jeremiás* próféta szövegtörténete. Az író próféták szövegeinek viszonylagos szilárdsága csak a Kr. e. 5/4 században alakul ki.

A babiloni fogság egy másik, szövegre ható következménye a nyelvváltás, amikor a közzsidók a héber helyett már a birodalom arám nyelvét használják, és ez a nyelv a zsinagógában is elfogadott válik. A zsinagógában felolvasott Tóra szövegének hivatásos fordítói meturgámok, az elhangzott héber szövegeket nem csak fordították², hanem az adott szituációhoz adaptálták és kommentálták (*Ezdrás* 4,7- ben) is, amely hamarosan az arám Targumok³ megszületéséhez vezet. A fordítások gyorsan elterjedhettek, s hamarosan elkezdődött a targumok írásbeli hagyományozása is.⁴ Ez azt jelentette,

1 Józiás király idejében megtalált törvénykönyv (2Kir 22,8kk) azonos az 5Móz-éval (Deuteronomium), pontosabban annak egy részével, mivel a király által végrehajtott reformok (2Kir 23) azoknak a rendelkezéseknek a végrehajtásai, amennyiben ez a könyv különbözik az előző négy könyvben található kultuszrendelkeztésektől.

2 Aberbach, M. - Grossfeld, B., eds. *Targum Onkelos to Genesis. A Critical Analysis Together With An English Translation of the Text* (Based on A. Sperber's Edition) (New York - Denver: Ktav Publishing House - Center for Judaic Studies, University of Denver, 1982)

3 Ekkor a vallási vezetők nem ismerték el őket mérvadónak, és tilos volt lejegyezni. A babiloni zsidóktól kezdve elfogadta az írott targumokat a héber iratok arám nyelvű hiteles fordításának. Ma a targum általános jelentése a Biblia írott arámi fordítása. A targumokat a liturgiában továbbra is csak a jemeni zsidók használják.

4 Erről tanúskodik a ma ismert legrégebbi targum, a Jób Targum, amely az Kr. e. 2. sz. és az Kr. u.1. sz. között keletkezett.

hogy a Tóra a Kr. e. 4 századra három szemita nyelven is létezett, a szamaritánusok változatában, a zsinagógai változatban és az arám változatban⁵. Mindhárom szakrális tekintélye, a maga közösségében, azonosnak tekinthető, és a rivális közösség elutasította a másik változatot, emiatt szisztematikus összehasonlítás sem történhetett meg.

A prófétai szövegek a Kr.e. 4 századra szilárdulnak meg. A próféták könyveinek arámi targumát *Targum Jonatán*⁶, teljes nevén *Jonatán ben Uzziél*⁷ alkotta, aki az idősebb *Hillél* tanítványa volt.

A *Szeptuaginta* (LXX, Ἡ Μετάφραση τῶν Ἑβδομήκοντα) a Héber Biblia görög nyelvű fordítása. Kr. e. 3. sz. körül készült, az egyiptomi Alexandria városában, II. *Ptolemaiosz* fáraó uralkodása idején.⁸ Ekkor valószínűleg csak a Tóra fordítása készült el, a Prófétai könyvek fordítása Kr. e. 2 században keletkezett. A fordítás minősége és stílusa, a szó szerinti fordítástól a parafrázison át az értelmező stílusig, könyvenként jelentősen eltér egymástól. Fontos tény, hogy a LXX görög szövege a Jeruzsálemen kívüli zsinagógákban hivatalos szövegnek számított, ugyanakkor a jeruzsálemi templom vezetősége nem tartotta annak, és számos kritikával élt a görög szöveggel kapcsolatban. Számukra a héber szöveg és a targumok számítottak autentikus szövegnek, a LXX fordítás nem. Ráadásul a LXX fordítás az arám targumok korszakában született, azért fokozatos kritikának volt kitéve. *Alexandriai Philon* viszont elfogadta és használta a LXX fordítást. Sőt újabb szöveggyarapodásról is beszélhetünk, hiszen a LXX szövege a héber és arám szöveghez képest tovább gyarapodott. Nem csak azáltal, hogy a prófétai szövegek fordítása később keletkezett, hanem azzal is, hogy a héber szöveghez képest újabb könyvekkel is gyarapodott a gyűjtemény, immár görög nyelven a szent (kánoni) szöveg, mely a hellenisztikus diaszpóra zsidók bibliája lett, melyet a zsinagógai istentiszteleteken felolvastak és magyaráztak.

A görög szöveg a szétszórt zsidóság körében, a templom lerombolását követően kialakult bezárkózási folyamat miatt, fokozatosan elvesztette befolyását: először is

5 Onkelos Targuma a Kr. e. 2 századból eredő hagyományt rögzít. Onkelosz (אֲנֶלְקָס), valószínűleg azonos a szinopei Aquilával, aki római állampolgár volt, a tannai időkben (Kr. u 35–120), de zsidóvá lett. Őt tartják a Targum Onkelos szerzőjének, melynek szövege Kr. u. 110 körüli időkből származik.

6 Jonatán Targuma Kr. e. 2-1 századból való.

7 Jonathan ben Uzzié egyike volt annak a 80 tannaimnak, akik idősebb Hillel alatt tanultak a római uralom alatt álló Júdea idején.

8 Ariszteász levele Philokratészhez, amely hamisítvány, a Kr. e. 3. vagy 2. század elejére teszi a fordítás kezdetét. Josephus Flavius Zsidó régiségek XII,2-ben emlékezik meg a fordítás születéséről, amelyben jórészt átveszi a Pszeudo Ariszteász levél tudósítását. „A zsidó bölcs megérkezését követően néhány nappal az alexandriai könyvtár igazgatója, Demetriosz Phelereusz kivitte őket hét stadionnyira a tengerbe nyúló és egy szigetre vezető töltésre, átment velük a sziget északi részébe, és bevezette őket egy tengerparti házba, ahol megfelelő csendben és magányosságban dolgozhattak. Azután felszólította őket, hogy fogjanak hozzá a munkához... Az öregek rendkívül nagy szorgalommal és lelkesedéssel hozzá is fogtak, hogy elkészítsék a pontos fordítást, s naponta a kilencedik óráig dolgoztak. Azután testi szükségleteikről is gondoskodtak, s ebben a tekintetben bőségesen rendelkezésükre állt minden szükséges élelmiszer... a király asztaláról. Minden reggel elmentek a királyi palotába, köszöntötték Ptolemaioszt, azután ugyanazon az úton visszatértek, a tengerben megmosták kezüket és megtisztulva hozzáfogtak a munkához. Mindent összevéve, a törvények leírása és fordítása 72 napig tartott.”

azért, mert a rabbinikusan vezetett judaizmus a Templom lerombolása óta (Kr. u. 70) elkezdett egy egységes héber mássalhangzó-szöveget érvényesíteni (protomaszoréta szöveg, Proto-MT).⁹ A LXX fordítást nem azonnal vetették el a fokozatosan bezárkózó judaizmus képviselői, Kr. e. 100 körül az akkori LXX-változatok kaige áttekintésével harmonizálni akarták a proto-MT és a Szeptuaginta szövegét. A Tizenkét próféta görög tekercse, amelyet a Holt-tenger melletti *Nahal Cheverben* találtak egy barlangban, ennek egyik bizonyítéka. Hasonló javítások maradtak a Bírák könyvében, valamint a Sámuel és a Királyok könyvének egyes részeinek szövegében is.

A Kr. u. 2. században Aquila, Symmachus és Theodotion újra fordította görögre az akkorra már egységes Tanakot. Ezek közül Theodotion követte leginkább az LXX sablonját, sajnos, ezek a próbálkosok csak részben maradtak fenn, és Órigenész Hexaplijából is csak részben rekonstruálhatók. Másrészt a héber szöveg egységesítésén dolgoztak a korai masszorák, akik szisztematikusan pusztították a nem masszoréta kódexeket.

A zsinagógai és a keresztény szöveghagyomány

Jézus arámul prédikált, és a zsinagógában ismertek voltak az arám targumok is, amelyek rá is hatottak. A görög Újszövetség szerkesztői néhány szemita szót átírtak görög betűkre. Amikor pedig maga a szöveg az ilyen sémi glosszák nyelvére utalt, akkor „héber”/”zsidó” jelentésű szavakat használtak (ApCsel 21,40; 22,2; 26,14: têt hebraídi dialéktöi), valójában arám nyelvre gondoltak. A logionok biztosan arám nyelvűek voltak. Ezek leginkább a *Nag hammadi* leletekből elkerült Tamás evangéliumában találhatók¹⁰, amely felépítésében nagyon különbözik más újszövetségi apokrifoktól és a négy kanonikus evangéliumtól. A kanonikus evangéliumoktól eltérően ez nem Jézus életének elbeszélése; ehelyett Jézusnak tulajdonított logiából (mondásokból) áll, néha önállóan, néha rövid párbeszédbe vagy példázatokba ágyazva. A 16 példázatából 13 megtalálható a szinoptikus evangéliumokban is. A szöveg a logion 65-ban tartalmaz egy lehetséges utalást Jézus halálára.

A keresztények Ószövetsége alapvetően a LXX volt, és Órigenész elítélése kapcsán az általa előállított görög szövegrevizíót egyre kevesebben használták. Nem így Jeromos, aki a fordításához és kommentálásához Órigenész munkáját nem csak használta, hanem plagizálta is, és a Hexaplával is gyakorta konzultált. Ugyanakkor Jeromos a prófétai könyvek fordítása közben konzultált az arám targumokkal is, és legtöbb esetben az allegorikus magyarázatokat az allegorizáló targumokból vette át.

9 KUSTÁR Zoltán. A héber Ószövetség szövege. A masszoréta szöveghagyományozás és annak megjelenítése a Biblia Hebraicában [Der Text des hebräischen Alten Testaments. Die masoretische Texttradition und ihre Darstellung in der Biblia Hebraica, ungarisch] Budapest, Kálvin János Kiadó, 2010.

10 Edwards, James R. (2009). A héber evangélium és a szinoptikus hagyomány fejlődése. Wm. B. Eerdmans Publishing Co

A tudósok kis része úgy véli, hogy az Újszövetség nagy része vagy egésze eredetileg arám nyelven íródott.¹¹ A héberek evangéliuma¹² keletkezési idejét a 2. századra teszik, nyelve arám–szír dialektus. A művet már *Hégészipposz* és *Antiochiai Szent Ignác* is ismerte. A későbbi időkben *Alexandriai Szent Kelemen*, *Órigenész*, *Caesareai Euszebiosz*, *Jeruzsálemi Szent Cirill*, *Sztikometriai Niképhorosz*, *Szidei Fülöp*, *Theodorétosz* emlékezik meg az írásról. Szent Jeromos szerint (Epifanio, pan XXIX 7.7) a művet a bereai zsidó-keresztények olvasták. Evangéliumukat Máté evangélistáig és Hierapoliszi Szent Papiasz Logionjára vezették vissza. Ez az elmélet arámi evangélium primátusaként ismert. Azonban az evangéliumok végül is koine görög nyelven váltak ismertté, szövegei számos ószövetségi idézetet tartalmaznak, de ezek csaknem mindegyike a LXX-ből való, az eltérések okai pedig az, hogy az írók emlékezetből idéztek.

A Héber Iratokat aprólékosan tanulmányozó, zsidó-keresztényekkel szemben, *Rabbi Akiba* (Kr.u. 50-135) egezetikai módszere uralkodóvá vált.¹³ A keresztény LXX használata nagyban hozzájárult, hogy a zsidók elutasították a görög ószövetséget és ragaszkodtak a proto-Masszoréták, valamint a későbbi masszoréta szöveghez és a Targumok értelmezéséhez. A zsidók számára a LXX ekkor vált hiteltelen szöveggé. A keresztény allegorikus szövegmagyarázat és a zsidó allegorikus magyarázat radikálisan szétvált. Ennek a folyamatnak a szimbolikus lezárásnak tekintik a „Jamniai zsinatot”¹⁴, amely a keresztény kánonnal szemben pontosította a zsidó kánont.

A javnei/jamniai zsinat teóriájának születése azonban a 19. század második felében a sziléziai *Heinrich Graetz* (1817–1891) nevéhez kapcsolható. Egészen pontosan 1871-ben a Prédikátor könyvéhez írott kommentára függelékében írja, hogy a rabbik az első század végén Javnében egy zsinatot (Synode) tartottak. *Marc Zvi Brettler*¹⁵ álláspontja, hogy a Tórán és a prófétákon kívül a többi könyv szövege ekkor még képlekeny volt, és a különböző zsidó pártok ebből a csoportból az egyes könyveknek különböző tekintélyt tulajdonítottak.

Ma már világos, hogy a zsidó kánon megszületése nem köthető egyetlen dátumhoz, hanem inkább hosszabb folyamat eredménye, amely az Kr. u. 1 század előtt elkezdődött és a kereszténység megerősödése kapcsán szilárdul meg. Ekkor már ugyan a szö-

11 Klaus Berger, Christiane Nord: *Das Neue Testament und Frühchristliche Schriften*. Frankfurt, 1999.

12 Héberek szerint evangélium (ford. Vanyó László) IN: *Apokrifek* (szerk. Vanyó László), Bp., Szent István Társulat, 1980. A nazoreusok evangéliuma (ford. Rugási Gyula) IN: Hubai Péter (szerk.): *Jézus rejtett szavai*, Holnap Kiadó, Budapest, 1990.

13 Israel Konovitz: *Rabbi Akiba. Collected Sayings*, in *Halakah and Aggadah in the Talmudic and Midrashic Literature*. Mossad Harav Kook, Jerusalem 1965. Pierre Lehnhardt, Peter von der Osten-Sacken: *Rabbi Akiva. Texte und Interpretationen zum rabbinischen Judentum und zum Neuen Testament*. ANTZ 1; Berlin 1987.

14 Xeravits Géza: *A jamniai zsinat mítosza* (tanulmány) *Vigilia*, 2012. (77. évf.) 6. sz. 402. old.

15 *The Jewish Annotated New Testament*, Amy-Jill Levine-nel, New York: Oxford University Press, 2011 (második kiadás), 2017.

veg hordozta az üzenetet, de az ünnepeken történő felolvasás és a szóbeli elbeszélés tette az egész nép számára ismertté azt, aminek a szövegét csak kevesen ismerték.

A rabbinikus judaizmus a maszoréta szöveg huszonnégy könyvét kiemeleten fontosnak (kánoni) ismerte el, melyet általában *Tanakh*nak vagy héber Bibliának neveznek. A népszerű álláspont szerint Tórát Kr. e. 400 körül, a Prófétákat Kr. e. 200 körül, az Írásokat pedig Kr. u. 100 körül rögzítették, és talán egy hipotetikus rabbi gyűlésen, a javnei (jamniai) zsinaton véglegesítették.

A kereszténység megszületésének idején tehát már három szöveghagyomány őrizte az üzenetet, a szamaritánus *Pentatuchus*, a pontozatlan (proto masszora) héber szövegek, és az Egyiptomba menekült görög zsidóság számára a LXX szövege. A hiteles szöveg feletti igen éles vita tehát igazából a Jeruzsálem központ megsemmisülésével és a kereszténység megszületésével függ össze. Illetve azzal a különös folyamattal, hogy az új keresztény közösség elődjének, a zsidóságnak a szövegeit is tovább használta. A három különböző zsidó vallási közösség mindegyike a maga szövegét tartotta hitelesnek, és a szakadás miatt nem sok lehetőség volt a három szöveg összevetésére, a keresztények viszont a korai zsidó keresztény vitában a hiteles alapszöveg problémájába botlottak.

Az Újszövetség hiteles szövege

Jézus arámul beszélt az Újszövetség szövege görög

Jézus igehirdetése is szóban történt, minden valószínűség szerint arám nyelven. Jézus, amikor az írásokra hivatkozik, akkor Mózes és a próféták könyveit érti rajta, amit mint zsinagóga látogató ismert, az arám parafrázisokat. Jézus közössége vezetőinek pedig, az ún. zsidó-keresztényeknek, akik egy ideig a zsinagógát is látogatták, figyelembe kellett venniük hallgatóságuk vallási műveltségét. Jézus igehirdetését barátainak köre népszerűsítette (Lk 70 tanítvány Lk 10,38; Jn 11,1.). Jézus üzenetének szóbeli továbbadása és írásba foglalásának folyamata kevés írott forrás alapján történik. Az újszövetség legkorábbi szövegei Pál levelei (1Tesz), és az írott evangéliumok már *koine* görög nyelven maradtak fenn, a görög nyelvű misszió szükségleteinek megfelelően, de ennek szövegei csak a szemtanúk halála után válnak fontossá.

A szóbeli igehirdetés és a görög evangéliumok közötti időszakból származnak a Jézus logionok, melyeket Q forrásnak is neveznek; kutatásuk a 20. században vált intenzívvé. A Q forrás korábban keletkezett, mint Márk evangéliuma. *Papias Hierapolis* püspökének adatai szerint (140–160) – amelyet *Eusebius*, *Historia Ecclesiastica* c. művében (III. 39,16) közöl. Máté összeállította héber nyelven a logionokat, azonban ezeket mindenki úgy fordította, ahogyan akarta. Papias adatát ugyan némelyek Máté evangéliumára, de mások a Logia-forrásra vonatkoztatják, amelyet az motivál, hogy Jézus görög nyelven rögzített tanítását közelebb hozzák a szóbeli igehirdetéséhez. Máté evangéliuma egy szíriai zsidó-keresztény közegeből származik, a többség véleménye szerint Kr. u. 80/90 körül keletkezett.

A görög nyelvű evangéliumok írott szövege mellett az üzenet továbbadása széles körben továbbra is szóban történt, ugyanis a hallgatóságnak talán 1% tudott olvasni. A szóbeli evangélium-mesélés összetettségének szöveges tanúi az Újszövetségi apokrif evangéliumok. Ennek ellenére, a keresztény közösségek számára írásban is gondozták az evangéliumok szövegét, területenként más helyen a Márk, Máté, Lukács szövegét. Az evangéliumok szövege előtt rögzültek Pál leveleit (Kr. u. 67 környékén), a katolikus levelek később János szövege pedig az 1. század végén. Egy evangéliumi szöveg legrégebbi ismert töredéke, P52 („János töredéke”), Kr. u. 125 körül keletkezett¹⁶.

A görög evangéliumok nagyszámú majuszkula¹⁷ és minuszcula¹⁸ kódexekben maradtak ránk¹⁹, és egyben jelzik azt is, hogy a másolók nem pontosan ugyanazt a szöveget rögzítették, és ezért a legfeltűnőbb a János-evangélium szövegrögzítésének elhúzódása, ahol, a szinoptikusoktól eltérően, más epizód sorrenddel, sőt más beszűrt szövegekkel találkozhatunk, mint pl. Jézus főpapi imája (Jn 17f) és búcsúbeszéde.

Üzenet szóban és írásban

Mindeközben Jézus üzenetének továbbadása a liturgikus összejövetelek során szóban is megtörtént, mégpedig nem csak az arám nyelv szavainak görögül elismételt változatában, hanem az üzenetet megértő evangélisták magyarázatainak kiegészítésével is. Az üzenet a liturgián keresztül és az abba ágyazott szimbolikus cselekedetek segítségével szóban²⁰ jutott el a hitben azonos néppé formálódott különböző etnikumú keresztény csoportokhoz, a hellenizmus idején.

Más a helyzet Pál evangéliumokat értelmező üzenetével, Pál Jézus Krisztusával, amely általa szóban is hirdtetett, de, jórészt viták és apologikus beszámolók keretében, leveleiben írásban is fennmaradt.

A szent szöveg

Az Ószövetség üzenetének továbbadásával a szétszórt zsidóság is foglalkozott, a masszorák pedig igyekeztek pontosítani a héber szöveget. Ugyanakkor az eltérő kulturális közegekben *targum* és *midrás* magyarázatokkal igyekeztek a szöveg értelmét az aktuális hallgatóság számára érthetővé és élvezhetővé tenni. Nem különítve el a morális, a jogi, és a spirituális magyarázatokat. A magyarázatokat egyesítő Talmud,

16 Az általam legvalószínűbbnek tartott keletkezési időt a $\mathfrak{P}^{52}$ jelzésű töredéknek P. W. Comfort a Kr. u. 100 körüli időre teszi. Vannak kutatók, akik ez utánra, de vannak, akik ez előttire gondolnak. A két időpont között mintegy 70 év van, ami az akkori viszonyok között is lehetséges kora egy embernek. Maga János apostol is megérthette ezt az időt. Ahogy az írásbeliség is kezdetektől jelen volt a Krisztus-követők közösségeiben.

17 A leghíresebb majuszkula a Kódex Sinaiticus, és mintegy 200 csupa nagybetűvel írt kódexet ismerünk

18 Mintegy 2500 minuszcula (kisebttűs) kódexet ismerünk

19 A kódexek leghíresebb kutatója *Konstantin Tischendorf* (1815-1874) lipcsei professzor.

20 Tobias. NICKLAS/M. TILLY (ed.), *The Book of Acts as Church History: Text, Textual Traditions and Ancient Interpretations. Die Apostelgeschichte als Kirchengeschichte: Text, Texttraditionen und antike Auseinandersetzungen* (BZNW 120), Berlin – New York 2003.

a babiloni és jeruzsálemi változatban olyan másodlagos szöveg lett, amely tekintélyében vetekedett a Tóra szövegével, és ezért kemény vitákat is provokált a zsidóságban.

A kinyilatkoztatás üzenetét hordozó szöveg

A keresztény szövegek, a Jézus-tanítványok missziós beállítottsága miatt, eleve görögül rögzültek, de a hitviták kapcsán értelmezésükre hamarosan rátelepedtek a neoplatonikus filozófia szótárában megfogalmazott tételes tanítások, a dogmák, melyek a zsinati határozatokban kötelező értelmezési iránymutatásként fogalmazódtak meg. A leghatásosabb a Nicea-konstantinápolyi hitvallás volt²¹, de az újszövetségi evangéliumokat körülvette a keresztény liturgia és annak himnuszai. Amint a zsinatok határozatai hivatalos szöveggé váltak, kulcsfontosságot kapott a filológiai pontosság. A szöveghez viszont az volt hűséges, aki ezt a szöveget és a mellérendelt zsinati értelmezést is elfogadta. Ekkorra a bibliai szöveghűség a zsinati határozatokban hivatkozott szövegek esetében vált fontossá.

A kánoni szöveg sokfélesége

A keresztény üzenet azonban olyan szövegekben is megfogalmazódott, amelyet nem használtak a liturgiában ezeket apokrifeknek, vagy pszeudepigráfoknak nevezték, de a szóbeli üzenetátadást éppen úgy befolyásolták, mint a görögül írott keresztény kánonikus szövegek. De hogy ezek közül melyik keresztény közösség melyik szöveget tartja egyenrangúaknak az ún. kánoni szövegekkel, az le nem zárult vita tárgya – mind a mai napig. A különböző keresztény egyházak különböző kánont fogadnak el²².

A misszió következtében az evangéliumi üzenet elhagyta a hellén, görögül beszélő közösségeket, és Észak-Afrika latinul beszélő közösségeiben is megjelent. Az első latin fordításokat – az Afra és Itala szövegeket – nem gyakorlott fordítók készítették, de az üzenet közvetítésében kulcsszerepet játszottak a latinul beszélő keresztények számára.

A többféle szöveg egységesítésének kísérlete

A többféle hiteles szövegek egyesítésének kísérlete a 3-4. században merül fel, Órigenész²³, Jeromos, Ambrus és Ágoston munkásságban, és az apologéták vitaszövegeiben élesedett ki. Az ő munkásságuk a nyugati keresztények számára kulcsfontosságú lett, de mégsem teremtett egységes szöveget. Keleten a LXX Ószövetség és a görög Újszövetség szövegei lesznek az üzenetek alapjai, nyugaton pedig a latin szöveg,

21 A hitvallás szövegének megalkotása a trinitárius kereszténység első két egyetemes zsinata, a 325-ben tartott első nikaiai és a 381-ben tartott első konstantinápolyi zsinathoz kötődik.

22 Xeravits Géza Zsengellér József: *A kánon többszólalásága*, Vigília, 2015. (80. évf.) 7. sz. 558–560. old.

23 A Hexapla Órigenésznek, az alexandriai katechetikai iskola vezetőjének hathasáros Ószövetség-kiadása. A mű megírásához a Zsoltárok könyve egyik ősi kéziratát használta, melyet Jerikó közelében egy korsóban fedeztek fel. Vö.: Alison Salvesen (Hrsg.): *Origen's hexapla and fragments. Papers presented at the Rich Seminar on the Hexapla*, Oxford Centre for Hebrew and Jewish Studies, 25th July – 3rd August 1994 (= Texts and studies in ancient Judaism. Band 58). Mohr Siebeck, Tübingen 1998.

a Vulgata néven elterjedt vegyes ólatin (Itala és Afra), valamint Jeromos változatában. De a szöveg morális, dogmatikai és spirituális értelmezésére nagy hatással voltak a nagy számban született Catenakra, melyek tekintélyes teológusok magyarázatának összegzései voltak.

A bibliai kódexek mellett az üzenet szóbeli továbbadásában sokat segített a liturgia, és még többet a prédikációk és a homíliák. Sőt a keresztény költészet is népszerűsítette az üzenetet. Ezt az egészet nevezték *szent hagyománynak*, melynek disztिंगvált és hierarchizált szemlélete a Tridenti zsinatig nem vált nagyon fontossá.

A kritikai szöveg

A sola Scriptura-elv erőteljes hangoztatása tette kiemeltté a kánoni bibliai szövegeket – és motiválta az eredeti hiteles szöveg kutatását. Az igen eltérő görög és latin újszövetségi kódexek szisztematikus összehasonlítása hosszú folyamat eredménye. De Bizáncban a minuszkula és a majuskula kódexek összevetése elég korán megkezdődött. A kódexek korában talán *Alcuinhoz* köthető Vulgata-korrekciót említhetjük először. A reneszánsz, a reformáció, a Trentoi zsinat és a könyvnyomtatás jelentősen felgyorsította a bibliai filológiát, amely a kritikai szöveget a minél több kódex összevetésével és a kódexcsaládok feltérképezésével igyekezett elérni. Az Ószövetség pontosított szövegét *Aaron ben Moses ben Asher* (960k) a Ben Ascher család termékeként készült Szentpétervári kódex²⁴ alapján a Stuttgarteri Bibliai Hebraica igyekezett rögzíteni, a Qumráni szövegek felfedezése után pedig tovább pontosítani. Az Aleppói kódexre²⁵ épülő rabbi Biblia azonban máig ható ellentétet teremt a két héber szöveghagyomány között.

Az Újszövetség kritikai görög szövegének úttörő kiadása *Rotterdami Erasmushoz* fűződik, és az általa publikált Textus Receptus számos protestáns nemzeti nyelvű fordítás alapja lett. Bár sokkal több kódex összegzésekként született meg a katolikus *Thomas Cajetan de Vio* bíboros (1469-1534) által készített kiadás, mégis Erasmus szövege terjedt el, főleg protestáns egyházakban. A 20. században katolikusok *Augustinus Merk SJ* *Novum Testamentum Graece et Latine* kiadását használják 1933 óta²⁶ A protestáns egyházak a *Nestle-Aland: Novum Testamentum Graece et Latine* kiadását használják 1898-tól, és 1983-ban születik meg talán a legutolsó átdolgozott kiadása. A katolikus és protestáns Biblia kritikai görög szövegének kiadása 1966-ban érkezik el odáig, hogy a *Kurt Aland, Matthew Black, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger és Allen Wikgren* vezette munkacsoport segítségével megszületik a *The Greek New Testament* egységes keresztény szövege.

24 A Leningrádi Kódex (Codex Leningradensis;) a héber Biblia legrégebbi teljes kézirata héberül, maszoréta szöveggel és tibériai magánhangzókkal. Kr. u. 1008/9-ban Kairóban készült.

25 Az Aleppó-kódex, *Kefer 'Ārām-Šōbā*, magyarul „Aleppói Koronája”) A kódexet Tiberiasban írták Kr. u. 920 körül, az Abbászida kalifátus idején, és Maimonidész jóváhagyta. A Leningrádi Kódexszel együtt tartalmazza a Ben-Asher maszoretikus hagyományt.

26 Számos kiadást megért 1951-ben a hetedik kiadásban tették közzé.

A nemzeti nyelvű fordítások, *Luther Biblia Németországi evangélikus hívei számára*, *King James Biblia angliai anglikán egyház számára*, *Károli Gáspár és Káldi György* fordításai a magyar protestáns és katolikus olvasók számára – szinte hivatalos szövegként képviselték a nemzeti nyelvű közegben a hiteles bibliai szöveget.

Az üzenet továbbadása

A Bibliai parafrázis, vagy újraírt Biblia a bibliai történet olyan irodalmi műfaja, amely a második templom időszakában már általános volt. Különlegessége, hogy a különböző szerzők parafrázisban írják át a Bibliát. *Vermes Géza*²⁷ elsőként fogalmazta meg ennek a műfajnak a természetét, olyan történetként, amely ugyan a bibliai szöveg sorrendjét követi, de számos kiegészítést tartalmaz, sőt bővítést is fűz hozzá. *Yaacov Kadori (James Kugel)* úgy véli, hogy a bibliai átírások mögött gyakran más-más értelmezési háttér található. Vagyis az átírás nem véletlenszerű alkotói késztetésből származik, hanem a bibliai történetek aktualizálásának vágyából születik. Ezzel a módszerrel a szerző a saját stílusában újrafogalmazza a Bibliát, és közben a nehéz szavakat értelmezi, a hiányokat pótolja, és különféle legendákat épít be az ismert történetekbe. A következő műveket²⁸ említhetjük meg: *Jubileumok könyve*, *a zsidók őstörténetének első részei József ben Mátéig*, *a Biblia előtörténete*, *A Genézis külső tekercse*, *Mózes krónikái*, valamint a későbbiek, *Isher* könyve. Erre találunk példát *Ishar* könyvében, amely átírja a *Teremtés* könyvének 4. fejezetének 8. versét: „Káin így szólt Ábelhez, a testvéréhez, amikor a mezőn voltak, és Káin felállt, hogy Ábel, a bátyja, és megölték”. Ez a történet rövid és zárt. Egyáltalán nem mondják el, hogy Káin mit mondott Ábelnek, és mi volt az a tett, ami a terepen történt, ami a gyilkossághoz vezetett. A különféle kommentátorok és a midrasok a maguk módján kezelik a nehézségeket.

Nyugaton kevés figyelmet kap a szír egyház sajátos szövegőrzése, amelynek legkiemelkedőbb alkotása a *Szír Tatiánus* nevéhez kötődő *Diatesszaron* c. műve, pedig az összevont evangélium kiadásokra épülő evangéliumi költészetnek jelentős és népszerű kiadásáról van szó, amely az arab, örmény és egyiptomi kopt evangéliumi szöveg hagyományt is meghatározta. Amikor ez alapján elkészült a latin *Diatesszaron*, a nyugati óangol *Caedmon és a Heiland* szász bibliai költészetnek egyik forrása lett.

²⁷ Post-Biblical Jewish Studies, Brill, Leiden, 1975.

²⁸ A Krónikák két könyve a Józsué 21-től 2Királyok 25-ig terjedő történelmi anyag újrafogalmazása. Flavius Josephus „A zsidók régiségei” részben az Ószövetség szinopszisa. A Pseudo-Philo Sámuelen keresztül újrameséli a Genézis bibliai könyveit, midrás-szerű kiterjesztéssel, szubjektív válogatást készítve a benne foglalt anyagokból. A 2 Makkabeusok a cirenei Jason egy hosszabb művének összefoglalása, amely nem maradt fenn.

A Genesis Apocryphon átfogalmazza a Genézis Énókról, Noéről és Ábrahámról szóló szövegeit. A Jubileumi könyv a Genézis részletes újra fogalmazása. A Templomi Tekercs (Q^Umrⁿ) átrendezi a halachikus anyagokat, amelyek a templomi imádatlallal foglalkoznak. A Jeremiah C apokrifon (4Q385a, 4Q387, 4Q388a, 4Q389) Jeremiás prófétát új Mózesként mutatja be. Az ál-Ezekiel (4Q385, 4Q386, 4Q385b, 4Q388, 4Q385c, 4Q391) Ezékiel egy alternatív könyve, amely további látomásokat részletez. Máté és Lukács átdolgozza Márk evangéliumát, amihez a Q forrást értékeli. Ahogy Márk evangéliuma tovább terjedt, a Q forrást Máté és Lukács munkája váltotta fel.

És lőn egy napon, hogy Káin és testvére, Ábel egy napon kiment a mezőre, hogy végezzék a dolgukat, és mindketten a mezőn voltak, és Káin dolgozott és szántotta földjét, Ábel pedig legeltette az ő földjét. A juhok és a nyáj átment a szántóhelyen, amelyet Káin szántott a földön, és Káin nagyon megharagudott emiatt. A te nyájad átmegy és legel az egész földemen! Ábel válaszolt testvérének, Káinnak is, és így szólt neki: „Mit jelent nekem és neked, hogy eszed a nyájam gyümölcsét, és viseled a gyapját, és most eltávolítod magadról a gyapjúmat, amelyet viseltél, és kiegészítsd a jószágot és annak húsát, amelyet megettél?”

Szír Efrém (306-373) aki arám nyelven írt, írásában háromféle örökséget ötvöz: a korai rabbinikus judaizmus exegetikai módszereit, ügyesen foglalkozik a görög tudományokkal és filozófiával, és gyönyörű mezopotámiai/perzsa misztérium szimbolikus hagyományra támaszkodik íásaiban. Kommentálta Mózes 1-2, Józsué könyvét, Bírák könyvét, Sámuel 1-2, A királyok 1-2, a Krónikák 1-2, Jób könyvét. Mózes 1-2 szír nyelvű kommentárjai is megmaradtak. Tatianus Diatessaronjáról írt kommentárjai. Az apostolok cselekedeteihez, és Pál apostol leveleihez írt kommentárjai arámi fordításban maradtak fenn.

De a parafrázis témában himnuszai érdekesebbek, mert némelyike implicit betekintést nyújt az *Ephrem* által érzékelt világba, és nőies képzeteket épít be íásaiba. Az egyik ilyen himnikus ciklus a *Himnusz a születéskor* volt, amelynek középpontjában Mária áll, amely 28 himnuszt tartalmazott, és Efrém himnuszciklusainak legtisztábban átható témája volt. Példaként utalhatunk a női képzetekre, amikor *Efrém* ezt írja a kis Jézusról: „Magas volt, de Mária tejét szopta, és az ő áldásaitól az egész teremtés szívja”.

Az újszövetségi olvasókhöz is számos bibliai parafrázis hozta közelebb a „kánoni” szöveget, ezek közül csak néhányat említenék meg a bibliai parafrázisok korai történetéből. Ilyen korai parafrázis a már emlegetett szír *Tatian Diatessaronja*, *Aphrat* (280-345) Demonstrációja²⁹ a szír egyház számára értelmezi az evangéliumokat (337-344). Úgy tűnik, hogy minden evangéliumi idézete a Diatessaronból származik, abból az evangéliumi harmóniából, amely akkoriban az egyházat szolgálta. Aphrahat bibliaértelmezési módja feltűnően hasonlít a *korabeli babiloni rabbinikus akadémiákéhoz*.

Alexandriai Philon (Kr. e. 25/20k – Kr. u. 41/45k.) vagyos zsidó családból született Alexandriában. Komoly hellenisztikus és zsidó műveltségre tett szert, ideális helyzetben volt ahhoz, hogy összekapcsolja a két tudásanyagot.³⁰ Feladatának tekintette, hogy a judaizmust összhangba hozza a hellenizmus világával. Munkáiban allegorikus módon értelmezi a héber Bibliát, hogy megmutassa, az összeegyeztethető a filozófiával, különösen a középső platonizmussal és a sztoikusokkal. Magyarázatai

29 W. Wright kiadása (London, 1869), és J. Parisot kiadása latin fordítással, Paris, 1894; Nicolo Maria Antonelli bíboros a régi örmény szövegből 19 homíliát fordított le latinra és adott ki jegyzetekkel, Rome, 1756.

30 Leopold Cohn, Paul Wendland, Siegfried Reiter (Hrsg.): *Philonis Alexandrini opera quae supersunt*. 7 Bände. Reimer, Berlin 1896–1930 (unveränderter Nachdruck: de Gruyter, Berlin 1962–1963;

elsősorban a LXX-re, nem a héber szövegre épültek. Exegéziseiben a szó szerinti és az allegorikus értelmezést adja.³¹ Nagy hatással volt az alexandriai iskola keresztény bibliamagyarázatára. Philónra legnagyobb Platón munkái hatottak, a Timaios és a Phaidrosz, valamint a szimpóziumból a köztársaságból és a törvényekből merített sokat. Philón a Bibliát nemcsak vallási kinyilatkoztatásnak, hanem a filozófiai igazság forrásának is tekinti. A sztoikus allegorikus értelmezési módot alkalmazva az Ószövetségre, a Pentateuchus történeteit metaforákként és szimbólumokként értelmezte, annak bizonyítására, hogy a görög filozófusok gondolatait már átültették a Bibliába: Hérakleitosz gondolata bináris oppozíciók, a szerint *Ki az isteni dolgok örököse?* 43. § [i. 503]; és a bölcs ember felfogása, amelyet *Zénón*, a sztoicizmus alapítója fejt ki, a *Minden jó ember szabad*, 8. § [ii. 454]. Nem utasította el az ókori judaizmus szubjektív tapasztalatát; mégis többször kifejtette, hogy a Septuaginta nem értelmezhető konkrét, objektív történelemként. Sajátos filozófiai alapú prózai parafrázisnak tekinthető művei *Mózes élete* (*De vita Mosis*)³², *A világ teremtéséről* (*De opificio mundi*), *Ábrahámról* (*De Abrahamo*), *Egyiptomi Józsefről* (*De Josepho*), *A tízparancsolatról* (*De decalogo*).

Josephus Flavius Antiquitas Judeoruma tulajdonképpen Ószövetség parafrázis³³. A Zsidók régiségei című huszonegy kötete, amely Flavius Domitianus császár uralkodásának utolsó évében, Kr. u. 93 vagy 94 körül készült el. Az első tíz kötetben Josephus követi a héber Biblia eseményeit, Ádám és Éva teremtésétől kezdve. A második tíz kötet a zsidó nép történetét folytatja a bibliai szövegen túl, egészen az első zsidó–római háborúig (i. e. 66–73). A zsidó történelem, törvények és szokások kifejtésével számos olyan filozófiai vitába bocsátkozik, amely akkoriban Rómában aktuális volt. *Louis Feldman* szerint, Josephus rávilágít a zsidó néppel kapcsolatos több tévhitre, amelyeket az ő idejében terjesztettek a Római Birodalomban. Például azt, hogy hiányoznak a nagy történelmi személyiségek, és népük hiteles történelme sincs megírva. Azt állították a zsidókról, hogy ellenségesek a nem zsidókkal szemben, és úgy gondolták, hogy általában hiányzik belőlük a hűség, a tekintély tisztelete és a jótékonyosság. Ezzel szemben Flavius hangsúlyozza a zsidó nép ősiségét és egyetemes jelentőségét. Forrásaival kapcsolatban Josephus azt állítja, hogy a héber iratokból merített, és „azokból értelmezett” [68]. és hogy szemtanúja volt a zsidók és a rómaiak közötti háborúknak [67], amelyekről korábban a zsidó háborúk során számoltak be. A *Zsidók régiségei* bőven tartalmaznak értékes, olykor egyedi történelmi anyagot. Ez vonatkozik például a hellenisztikus államok, Parthia, Örményország, a Nabateus királyság és a Római Birodalom történetére.

31 Borgen, Peder (1997). *Philo of Alexandria: An Exegete for His Time*. Leiden: Brill.

32 René Bloch: *Moses im Spiegel Philons: Autobiographisches in Philons Moses-Biographie*, in: *Jüdische Drehbühnen*, S. 29–52, Mohr Siebeck Tübingen 2013, magyarul ld. még: *Mózes élete*; ford. Fischer Gyula; Globus Ny., Budapest, 1925. *Mózes élete*; ford., bev. Bollók János; Atlantisz, Budapest, 1994.

33 Paul Spilsbury: *The Image of the Jew In Flavius Josephus' Paraphrase of the Bible*. Texts and Studies in Ancient Judaism 69. Mohr Siebeck 1998.

Felvázolja a zsidó történelmet a teremtéstől kezdve, ahogyan a zsidó történelmi hagyományokon keresztül továbbadták. Szerinte Ábrahám tudományt tanított az egyiptomiaknak, akik viszont a görögöket tanították. [69] Szerinte Mózes egy ún. szenátori papi arisztokráciát hozott létre, amely a rómaihoz hasonlóan ellenállt a monarchiának. A Tanakh nagy alakjait ideális filozófus-vezetőként mutatja be.

Louis H. Feldman felvázolja a különbséget a között, hogy ezt a művet a zsidók régiségeinek nevezik – a zsidók története helyett. Bár Josephus azt mondja, hogy az Antikvitásokban szereplő eseményeket „a hozzájuk tartozó idők sorrendjében írja le”. Feldman azzal érvel, hogy Josephus „az anyagát nem kronologikusan, hanem szisztematikusan mutatja be”, és olyan összefüggésben, amely „messze túlmutat a pusztá politikai történelmen a politikai intézményekig, a vallási és a magánéletig.”

Csodatevő Gergelynek (213-270) Metaphrasis a bibliai Prédikátor könyvét próbálja a szerző a nagyközönség számára könnyű, élvezhetőbb nyelvezetű formába átültetni. A régi kéziratok gyakran és tévesen *Nüsszai Szent Gergelynek*³⁴ tulajdonítják a Prédikátor könyvéhez írt parafrázisát, amely a legrégebb bibliai parafrázisnak számít.

Juvenius Aquilinius /4. sz.) – Az első név szerint ismert keresztény költő. *Historia evangelica* (más néven *Evangeliorum libri IV*³⁵ című bibliai eposzát 27 + 3384 hexameter terjedelemben, négy könyvben. Túl akarván szárnyalni Homéroszt és Vergiliust, ő maga is epikus formában állít emléket a kereszténység megalapítójának. Művében leírta Jézus életét, törekedve a Bibliához való szinte szó szerinti hűségre. Jézus gyermekkorának történetéhez (1, 1–306) elsősorban Máté és Lukács evangéliumát, Jézus felnőttkorára vonatkozóan Máté – és helyenként János evangéliumát – használta. Nyelve aránylag egyszerű, verselése folyékony. *Juvenius* alkotásával „a keresztény Vergilius” nevet vívta ki magának.

Faltonia Betitia Proba (306-366) Vergilius-Cento Jelen kötetben, a késő antikvitás kiemelkedő költőjének egyetlen fennmaradt költeménye, *Cento vergilianus de laudibus Christiben* megénekelte a teremtés történetét egészen az özönvízig; a műben Vergilius verseit rendezte újra, hogy egy Krisztus életéről szóló eposz jöjjön létre.³⁶ amelyben a költő Vergilius Homéroszt használja modellként. *Próba* családja pogány volt, de ő felnőttként áttért a kereszténységre. Hatására férje és fiai is áttértek. Vergilius életművét felhasználva, az Ó- és Újszövetség epikus formában való parafrázisát tűzte ki célul. A mű a világ teremtésétől a Szentlélek eljövételéig dolgozza fel a Biblia eseményeit; 694, Vergiliustól származó verssor felhasználásával. A görögül és latinul egyformán jól tudó Proba egy hasonló homéroszi cantót is írt, de ez nem maradt fenn. Szent Jeromos kritizálta a művet, úgy vélte, szerzője úgy akarja tanítani a Szentírást, hogy ő maga sem érti, és „kereszténynek állítja be a hitetlen Vergiliust”³⁷

34 Szent Jeromos De vir. illust., 65. fejezet, és Comentar. in eccles., iv

35 Ld: Jakob von Breda (kiad) *Historia evangelica heroicis versibus conscripta.*, Deventer 1497 megtalálható digitalizálva is.

36 Majoros Máté fordította magyarra.

37 Betlehemből írt levél Nola Szent Paulinushoz, Ltt lev 53.7

A *De laudibus Christi* első 55 sora proemium invokációval. Ezután jönnek az Ószövetségből (56.–345. sor), majd az Újszövetségből (346.–688.) származó történetek, majd a befejezés.

Petrus Comestor (1100-1179) *Historia Scholastica* egy bibliai parafrázis, amelyet a párizsi Notre Dame katedrális iskolája számára írt középkori latinul, 1173 körül. Nevezik a „Középkori Népi Bibliának” is, de nem csak a Bibliára, hanem más forrásokra támaszkodik, beleértve a klasszikus görög tudósok és az egyházatyák munkáit, hogy ezek segítségével áttekintést nyújtson a szent történelemről. A mű gyorsan iskolai szöveggé vált, amely mind Párizsban, mind pedig Oxfordban az egyetemi oktatás kötelező anyagához tartozott. Ezért 1175-től a 15. század végéig több mint 800 kézírata született, és csak a College of Sorbonne könyvtára tizenhét példányt őriz. A *Historia Scholastica* a legkorábbi nyomtatott munkák közé tartozik, Strasbourgban és Reutlingenben egyaránt kiadták 1470-ben.

Petrus Riga (kb. 1140 – 1209) francia költő a reimsi katedrális kanonokja volt, és sok művet írt. Hatással volt *John Gowerre*. 1200 előtt megírta az *Aurora* című művét, amelyet *Historia Scholastica* verses változatának tekinthetünk. Az *Aurora* című művéről ismert, amely a Biblia kommentárja, és hangsúlyozza annak allegorikus és morális értelmezését. Bár a középkor verses Bibliának tartotta, azonban nem csupán verses parafrázisok gyűjteménye. De a *Historia Scholastica* számos szerkesztés, átdolgozás és fordítás alapjául szolgált.

Rudolf von Ems (1250 k., középfelnémet nyelven) *Rudolf von Ems* az ausztriai Vorarlbergben született. Nevét a Bregenz melletti Hohenems kastélyról kapta, és a Montfort grófok szolgálatában álló lovag volt. Műveit 1220 és 1254 között írta. A világ krónikája (*Weltchronik*) *Rudolf* utolsó munkája, amelyet *IV. Konrád* királynak szenteltek. A Biblia kiegészítéseként, *Petrus Comestor* *Historia scholastica* és a *Viterbói Godfrey* *Pantheon* című művéből vett részeket és a világ történetét meséli el a teremtéstől Salamon király haláláig, azzal a szándékkal, hogy legitimálja a Hohenstaufendinasztia uralmát az országban.

Jacob van Maerlant (kb. 1230–40 – kb. 1288–1300) 13. századi flamand költő, a középkor egyik legfontosabb közép-holland szerzője volt. *Die Wrake van Jerusalem* (1271) *Josephus Flavius* munkáját dolgozta át és egészítette ki. *Jacob* legkiterjedtebb munkája a *Spiegel Historiae*, a világ rímes versekben írt krónikája, amelyet kihagyásokkal és fontos kiegészítésekkel *Vincent de Beauvais* *Speculum historiale*-jából fordítottak. Bár *Jacob* római katolikus volt, kortárs papok állítólag kritizálták, amiért lefordította a Bibliát a nép nyelvére.

Jacob van Maerlant *Rijmbijbelje* (1271 körül, az *Aurora* hollandra fordítása) és a Biblia történetírója. írta: *Guyart des Moulins* (1295 körül, ófrancia).

ÖSSZEGZÉS:

A Biblia hiteles szövege nem az égből hullott alá, hanem több változatban és hosszú történeti fejlődés következtében jött létre. A zsidó vallás szövegcentrikus könyvvallássá csak a babiloni fogság alatt és után kezdett válni. A hiteles szöveg vitáját pedig a zsidók által használt héber, arám és görög szöveg eltérő közösségekben való használata váltotta ki. Ehhez járult még az a tény is, hogy a keresztény közösségek nem vetették el a héber/görög Ószövetséget, hanem bizonyos prófétai szövegeket sajátos keresztény szempontból újraértelmezték, főleg a prófétai szövegek végső értelmezése, az ún. *sensus plenior* alapján. Az eltérő szövegváltozatok szisztematikus összevetésére csak a 20. században került sor, azt megelőzően inkább az egymással nem kommunikáló, eltérő zsidó közösségekben éltek egymás mellett a szövegek.

A köznyelvre orientált modern nyelvű fordítás az Élő Biblia kiadással kezdődött az evangélikus körben, főleg ott, hol ifjúságorientált protestáns csoportok örömmel fogadták. Karrierjét nagyban segítette, hogy 1962-ben *Billy Graham* megkapta a *Living Letters* egy példányát – amely az újszövetségi levelek parafrázisa volt és a később *The Living Bible* első része lett. Lenyűgözte a könnyű olvashatósága, ezért kezdeményezte az Élő levelek 50 000 példányának kinyomtatását. A következő évben 600 000 példányt terjesztett az Élő levelekből. A *The Catholic Living Bible* kiadását II. János Pál pápa is szorgalmazta, és az egyház *imprimatur* és *nihil obstat*-ját is megkapta, valamint egy bevezetőt: „Miért olvassa el a Bibliát?” Kiadója úgy vélte, hogy nem használja a „parafrázis” szót; ehelyett a címlapon a „Gondolatért fordítás” felirat szerepel: „Gondolat, vagy üzenet típusú fordítás nem csak a katolikus kiadásokra jellemző, hanem a protestáns kiadások későbbi kiadásában is szerepel, a Biblia parafrázisa helyett.”

A történelem folyamán a szent szövegek üzenetének közvetítésére nem csak a fordításokat és a magyarázatokat használták, hanem a különböző közösségekben létrejött kiegészítéseket, átdolgozásokat, parafrázisokat is. Ezek a parafrázisok az új élethelyzetekre alkalmazott megközelítések voltak, valamint eltérő filozófiai és művészeti szempontok befolyásolták. A parafrázisok számos esetben a hiteles szöveg tekintélyét kölcsönözték, de sok esetben jobban ismertebbé váltak a befogadó közösségben, mint az eredeti ún. „hiteles” szöveg. A 20. században a Bibliai parafrázisok és átdolgozások megszorodtak, különösen akkor, amikor a bibliai szöveg ismerete népnyelvi változatokban Európán túl is elterjedt, és a bibliai szöveg korábban ismeretlen nyelvi, vallási és kulturális közegbe került, amely a zsidó, hellenista és a latin kultúrától igen messze állt. A keresztény egyház missziója következtében 2022 elejéig 3524 nyelvre fordították le a Bibliát vagy annak egyes részeit; a teljes Bibliát 719 nyelvre, a teljes Újszövetséget 1593 nyelvre, a kisebb-nagyobb részleteket pedig további 1212 nyelvre. Ezek az Európán kívüli fordítások a hiteles szöveg és a könnyen érthető szöveg dilemmájának kettősségében születtek. Tanulmányunk azonban terjedelmi okok miatt ezzel a parafrázis réteggel, vagy nevezzük így, *Európán kívüli üzenet* típusú fordítási problémával, terjedelmi okok miatt, már nem foglalkozik.

Kapcsolattartó szerző:

Benyik György

Gál Ferenc Egyetem,

Teológiai Kar

6720 Szeged

Dóm tér 6.

benyik.gyorgy@gmail.com

Corresponding author:

György Benyik

Faculty of Theology

Gál Ferenc University

Dóm square 6.

6720 Szeged, Hungary

benyik.gyorgy@gmail.com

Hivatkozás: Benyik, G. (2025). A szöveghűségtől az üzenet hűségig. *Deliberationes*, 18(1), 15–32.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Agius, G. (2005). *Tradition and the Church*. TAN Books, https://tanbooks.com/content/2101_Preview.pdf?srltid=AfmBOooKyyr3HMMo3ntjIFJJGVtRG32LrWli mKNLR_ElXuqMf_g3-Fjd
- Andersson, T. M. (1974). The Cædmon fiction in the Heliand Preface. *Publications of the Modern Language Association*, 89(2), 278–84.
- Ballhorn, E., & Steins, G. (Eds.). (2007). *Der Bibelkanon in der Bibelauslegung: Beispiele exegesen und Methodenreflexionen*. Kohlhammer.
- Bauer, T. J. (2017). Das Evangelium des Markion und die Vetus Latina. *Journal of Ancient Christianity*, 21(1), 73–89. <https://www.sci-hub.box/10.1515/zac-2017-0005>
- Beichner, P. E. (1965). *Aurora: Petri Rigae Biblia Versificata. A Verse Commentary in the Bible* p. XI. University of Notre Dame Press.
- Benyik, Gy. (2023). A Jeromos előtti latin bibliai szövegek in „Szeresd az Írások tudományát”, *Ama scientiam Scripturarum*. Szent István Társulat, 17-56.
- Berger, K., & Nord, C. (2000). *Das Neue Testament und Frühchristliche Schriften*. Insel.
- Bindseil, H. E. & Niemeyer, H. A. (Eds.). (1845-1855). *Dr. Martin Luther's Bibelübersetzung nach der letzten Original-Ausgabe, kritisch bearbeitet*. 7 vols. Halle Canstein'sche Bibel-Anstalt.
- Bloch, R. (2013). *Jüdische Drehbühnen: Biblisch Variation im antiken Judentum*. Mohr Siebeck.
- Borgen, P. (1997). Philo of Alexandria: An Exegete for His Time. *Brill*.
- Brock, S. (Ed.). (1990). Hymns on paradise: St. Ephrem the Syrian. *St Vladimir's Seminary Press*. <https://dn721900.ca.archive.org/0/items/syrarch334903/St.%20Ephrem%20the%20Syrian%20-%20Hymns%20on%20Paradise%20%28Sebastian%20Brock%29.pdf>
- Brock, S. P. (1985). *The luminous eye: the spiritual world vision of Saint Ephrem*. Cistercian Publications.

- Burke, D. G., Kutsko, J. F., & Towner, P. H. (Eds.). (2013). *The King James Version at 400: Assessing Its Genius as Bible Translation and Its Literary Influence*. Society of Biblical Literature.
- Clark, E. A. (1980). Jesus the Hero in the Virgilian Cento of Faltonia Betitia Proba. Sixth Annual Byzantine Studies Conference.
- Cohn, L., Wendland, P., & Reiter, S. (Eds.). (1962-1963). *Philonis Alexandrini opera quae supersunt*. (Vol.7.). Philo of Alexandria. 1896-1930. G. Reimer.
- Denzinger, H., & Hünemann, P. (2004). *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Örökmécs Kiadó-Szent István Társulat.
- Doane, A. N. (1991). *The Saxon Genesis: An Edition of the West Saxon 'Genesis B' and the Old Saxon Vatican 'Genesis'*. University of Wisconsin Press.
- Edwards, J. R. (2009). *The Hebrew Gospel and the development of the synoptic tradition*. Wm. B. Eerdmans Publishing Company.
- Ehrismann, G. (1967). Rudolf von Ems: Weltchronik. Aus der Wernigeroder Handschrift. (2nd ed.). Weidmannsche Buchhandlung.
- Fischer, B. (1957). Die Alkuin-Bibel (Aus der Geschichte der lateinischen Bibel, 1). Herder.
- Flavius, J. (1995). *Josephus: The essential works*. (P. L. Maier, Trans.). Kregel Academic.
- Hubai, P. (Ed.). (1990a). A nazoreusok evangéliuma (Trans. Gy. Rugási) In: Jézus rejtett szavai. Holnap Kiadó.
- Hubai, P. (Ed.). (1990b). Jézus rejtett szavai. Holnap Kiadó.
- Jonatán Targuma. (Kr.e. 2-1. sz.).
- Juvenius, C. V. A. (1497). *Historia evangelica heroicis versibus conscripta*. Breda von Jakob.
- Káldi, Gy. (Trans.). (1626). Szent Biblia. Az Egész Keresztységben bévött Régi Deák bötüből.
- Károlyi, G. (Trans.). (1590). Szent Biblia, az az Istennek Ó es Wy testamentvmanac prophétac es apostoloc által meg iratott szent könyvei. Magyar nyelvre fordittatott [Károlyi Gáspár és mások által] egészben és wijonnan az Istennek Magyar országban való anya szent egyházának épülésére. Mantskovit.
- Konovitz, I. (1965). *Rabbi Akiba. Collected sayings, in Halakah and Aggadah in the Talmudic and Midrashic literature*. Mossad Harav Kook.
- Kustár, Z. (2010). A héber Ószövetség szövege. A masszoréta szöveghagyományozás és annak megjelenítése a Biblia Hebraicában. Kálvin János Kiadó.
- Lehnhardt, P., & von der Osten-Sacken, P. (1987). *Rabbi Akiva. Texte und Interpretationen zum rabbinischen Judentum und zum Neuen Testament*. Institut Kirche und Judentum.
- Levine, A. -J., & Brettler, M. Z. (Eds.). (2011). *The Jewish Annotated New Testament: New Revised Standard Version*. Oxford University Press. <https://citer.ucp.pt/sites/default/files/2024-03/citer-catedra-abravan-el-de-gois-amy-jill-levine-and-marc-zvi-brettler-the-jewish-annotated-new-testament.pdf>

- Levine, A. -J, & Brettler, M. Z. (Eds.). (2017). *The Jewish Annotated New Testament*. (2nd ed.). Oxford University Press.
- Morey, J. H. (1993). Peter Comestor, Biblical Paraphrase, and the Medieval Popular Bible. *Speculum*, 68(1), 6–35.
- Nicklas, T., & Tilly, M. (Eds.). (2003). *The Book of Acts as church history: Text, textual traditions and ancient interpretations*. Walter de Gruyter.
- Pecsuk, O. (Ed.). (2008). *Bibliaismereti kézikönyv*. Kálvin Kiadó.
- Philón, A. (1994). Mózes élete. (J. Bollók, Trans; Gy. Fischer, Ed.). *Atlantisz*.
- Spilsbury, P. (1998). *The image of the Jew In Flavius Josephus' paraphrase of the Bible*. (Texts and Studies in Ancient Judaism 69). Mohr Siebeck.
- Szent Jeromos. (1980). De vir. illust., 65. fejezet, és Comentar. in eccles., (IV). L.Vanyó (Ed.). Apokrifek, Szent István Társulat.
- Taylor, D. G. K. (2001). Origen's Hexapla and fragments. *The Journal of Ecclesiastical History*, 52(01), 103-173. <https://doi.org/10.1017/S0022046900284753>
- Judaic Studies, (1982). University of Denver.
- Vermés, G. (1975). *Post-Biblical Jewish Studies*. Brill.
- Xeravits, G. (2012). A jamniai zsinat mítosza (tanulmány), *Vigilia*, 77(6), 402.
- Zahn, T. (1881). *Forschungen zur geschichte des neutestamentlichen Kanons und der altkirchlichen literatur*. Verlag von Andreas Deichert.
- Zsengellér, J. (2015). A kánon többszólamúsága *Vigilia*. (80. évf.) 7. 558-560.